

Honderd jaar telecommunicatie aan de Munnekeholm in Groningen

Berend Raangs

Inleiding

Communiceren is ons mensen eigen, en dat is vermoedelijk altijd zo geweest. Vooral in onze tijd lijkt het normaal dat we voortdurend kunnen bellen en gebeld worden. Zo langzamerhand zelfs tot vervelens toe: telefoneren tijdens het reizen, terwijl je fietst of tijdens het werk. Ook in huiselijke kring is telefonie aan de orde van de dag, een groot deel van de dag wordt ermee gevuld. Menigeen zet vraagtekens bij dit gedrag, maar telefoneren op elk moment van de dag en in elke omstandigheid lijkt tegenwoordig normaal.

Vroeger was dat anders. Om met elkaar in contact te komen, moesten er meestal ingewikkelde methoden aan te pas komen, zoals rooksignalen, bodes, enzovoort. Om berichten ergens te krijgen, moesten afstanden worden overbrugd en dat kostte veel tijd.

Rond 1800 ging er op het gebied van communicatie het een en ander veranderen. Tijdens de Franse bezetting werden langs grote afstanden telegraafnetten aangelegd. Op hooggelegen objecten, zoals kerktorens, werden vreemde bouwsels geplaatst, bestaande uit een mast waaraan horizontale balken waren bevestigd. Op deze balken waren wijzers, zogenaamde seinvleugels, aangebracht, die vanaf een centraal punt konden worden bediend. Het was met deze wijzers mogelijk in gecodeerde vorm woorden samen te stellen. Met verrekijkers werden vanaf waarneembare afstanden de berichten opgenomen en vervolgens naar de volgende post doorgezonden. Dit systeem, de zogenaamde optische telegraaf, was in 1791 door de broers Claude en Ignaz Chappe in Parijs geïntroduceerd en in praktijk gebracht tussen Parijs en Lille over een afstand van twintig kilometer met twintig tussenstations. Ook op andere plaatsen ontstonden dergelijke telegraafnetten, maar de bruikbaarheid was beperkt tot ongeveer 180 dagen per jaar,

Afb. 1. Postzegel, gedateerd 1833, met de afbeelding van een mast met vleugels van de optische telegraaf op de toren van de Sint-Annakerk te Dahlem (Berlijn, Dld.). De mast maakte deel uit van de telegraafverbinding Berlijn-Koblenz. Uit: Pottgießer 1988, 18, afb. 9.

omdat vanwege slecht weer het zicht vaak onvoldoende was. Desondanks werd in 1822 in Duitsland een telegraafnet aangelegd van Berlijn over Maagdenburg naar Koblenz (afb. 1). Ook Nederland heeft dergelijke netten gehad: zo liep er onder andere een lijn van Brussel door het westen van het land naar Amsterdam. Over de geschiedenis van deze vorm van communicatie is verder weinig bekend. In gewijzigde vorm is het systeem echter nog steeds in dienst gebleven bij buitenlandse spoorwegmaatschappijen.

Afb. 2. Het Blokhuis (thans Bakker Bart), circa 1890 op de zuidwestzijde van de Grote Markt huisvestte van 1888 tot 1909 de centrale van de NBTM. Op het dak zijn houten roosters aangebracht, waarop de luchtlijnen uit de stad worden samengebracht.
Foto: collectie RHC Groninger Archieven.

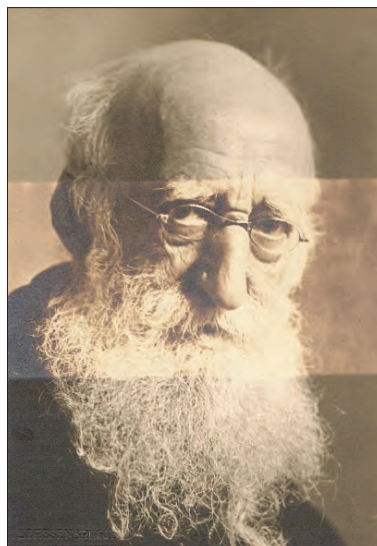

Afb. 3. Een door ijzel bezwaken mast met luchtlijnen op de Spilsluizen noordzijde wordt gestut. Door de grote wirwar aan luchtlijnen zorgde afzetting van ijzel voor extreme lasten, die de houten masten niet konden dragen, 1908.
Foto: collectie RHC Groninger Archieven.

Telefonie

In het midden van de 19e eeuw werden diverse systemen ontwikkeld ten behoeve van de elektrische telefonie en telegrafie. Na de uitvinding van de telefoon in 1876 door Alexander Bell werd de telecommunicatie-infrastructuur aangelegd en geëxploiteerd door de Nederlandsche Bell Telefoonmaatschappij (NBTM). De eerste Nederlandse telefooncentrale kwam in 1881 in Amsterdam in gebruik en telde 49 abonnees. Deze abonnees werden op hun verzoek met andere abonnees doorverbonden door een telefoniste. Zij maakte door middel van snoeren de tijdelijke verbinding van de ene abonnee naar de andere. In Groningen wordt de eerste telefooncentrale in 1888 in gebruikgenomen, die eveneens geëxploiteerd werd door de NBTM. De centrale van de maatschappij was ondergebracht in het zogenaamde Blokhuis op de Grote Markt. De aanwezigheid van de centrale was

goed waarneembaar want uit alle delen van de stad voerden de luchtlijnen waarlangs het telefoonverkeer werd afgewikkeld, naar dit punt. Op het dak waren roosters aangebracht die de luchtlijnen verzamelden (afb. 2). Naarmate het telefoonverkeer zich verder ontwikkelde, ontstond in de stad op deze manier een wirwar aan luchtlijnen, die het stadsbeeld zeker niet ten goede kwam. In de loop van de tijd werden de luchtlijnen, die nogal kwetsbaar waren bij storm en ijzel, vervangen door ondergrondse kabels (afb. 3). Omdat de Staat de particuliere telefoondiensten in de nabije toekomst zou overnemen, werd in 1909 na voltooiing van het nieuwe postkantoor de telefoondienst van de NBTM overgebracht naar de Munnekeholm. Met de invoering van de Post- en Telegraafwet in 1913 kwam aan particuliere telefoondiensten voorlopig een eind.

Afb. 4. Cornelis Hendrik Peters, rijksbouwmeester.
Foto: collectie Museum voor Communicatie.

C.H. Peters, architect van de 'postkantorengotiek'

Cornelis Hendrik Peters (Groningen 1845-'s-Gravenhage 1922) werd in de stad Groningen geboren (afb. 4). Aanvankelijk zou hij theologie gaan studeren, maar hij koos uiteindelijk voor een bouwkundige opleiding. Via een stage bij architect A. Breunissen Troost in Sneek (1863) en bij P.J.H. Cuypers (1867) kwam hij terecht in Roermond (1873), waar hij een jaar was verbonden aan het beroemde atelier van Cuypers en Stoltzenberg. Dit atelier leverde inventarissen voor de vele neogotische kerken die gedurende de 19e eeuw overal verrezen. Na een korte verbintenis bij de Maastrichtse behangselfabrikant Zeller & Co (1875) komt Peters door bemiddeling van Cuypers in dienst van het departement van Financiën als rijksbouwkundige voor de Gebouwen van Financiën. Het eerste belangrijkste ontwerp van Peters was dat van het departement van Justitie aan Het Plein te 's-Gravenhage. Dit ontwerp ademt nog in belangrijke mate de sfeer van het door Cuypers ontworpen Centraal Station en het Rijksmuseum, beide te Amsterdam. Het nieuwe gebouw van het departement van Justitie munt uit, doordat met groot vakmanschap is gewerkt aan zowel het exterieur als interieur.

Met de bouw van het Hoofdpostkantoor te Amsterdam begon Peters aan een eigen stijl van ontwerpen, die later denigrerend zal worden bestempeld als 'postkantorengotiek'. Deze postkantorengotiek is eigenlijk een eigen wijze van ontwer-

pen van Peters in een tijd dat het kopiëren van oude bouwstijlen een alledaagse bezigheid was, waaraan zich praktisch alle architecten schuldig maakten, niet alleen in Nederland maar ook internationaal. De beroemde Franse architect Viollet-le-Duc was een inspiratiebron voor velen. Door Peters' Groningse afkomst gaf hij aan zijn gebouwen een aanzien dat sterk was verbonden aan de noordelijke bouwtrant uit de 16e en 17e eeuw. Vergelijken we het werk van Peters met bijvoorbeeld het stadhuis van Bolsward, het waaggebouw van Deventer of met de Kanselarij van Leeuwarden, dan zijn er duidelijke overeenkomsten.

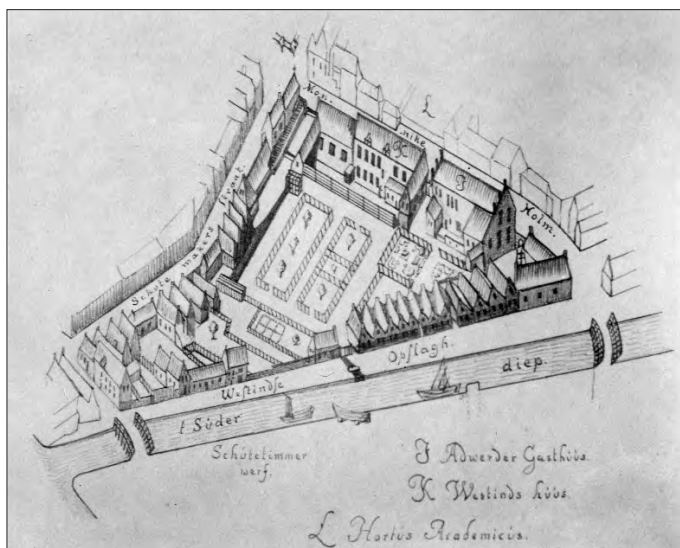
In zijn geboorteplaats Groningen werden onder zijn verantwoordelijkheid als architect in dienst van het departement van Financiën het ontvangtkantoor van de Directe belastingen aan de Reitdiepskade (1883, uitgebreid 1913) en het Hypotheek- en kadastergebouw aan de Ubbo Emmiussingel (1881-1883, verwoest 1945) gebouwd. Het voormalige Groninger Museum (1894, uitgebreid 1902 en 1907) ontwierp hij als particulier architect, evenals twee gevels van de firma Burmann (1912) langs de noordzijde van de Grote Markt. Van een van de panden werd de gevel historiserend gewijzigd en een compleet nieuwe verdieping toegevoegd. De interesse van Peters voor de oude bouwkunst uitte zich verder door medewerking aan de restauraties van de Ridderzaal aan het Binnenhof te 's-Gravenhage (1898-1905) en van paleis Het Loo te Apeldoorn (inclusief verbouw en uitbreiding 1910).

Een belangrijke publicatie van zijn hand was *Oud Groningen Stad en Lande*. In het voorwoord meldt hij: *“Door mijn betrekking als bouwmeester, kijk op en belangstelling voor dat architectonisch verleden krijgende, kwam ik er toe, daarin aangemoedigd door wijlen Minister J.G. van den Bergh (1883-1887), om al wat daarvan restte, op te zoeken, op te meten, in tekening te brengen en te verwerken, eerst tot eene studie “Oud-Groningen”, in 1907 opgenomen in het Tijdschrift van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, en vervolgens verschenen in jaargang 1912 van dat tijdschrift, beide echter beknopter dan ik wenschte, en, voorzooveel in boek-formaat verkrijgbaar gesteld, spoedig uitverkocht”*. Aan de uitgave van 1921 werd nog het aangrenzend Duitse landsdeel Oost-Friesland gevoegd. Met deze publicatie mag Peters zeker als een voorloper worden beschouwd van ons huidige bouwhistorisch onderzoek. Dat hij op dit gebied zeker als een autoriteit werd beschouwd, blijkt uit zijn lidmaatschap vanaf 1903 van de Rijkscommissie tot het opmaken van een inventaris en *eene beschrijving van de Nederlandsche Monumenten van Geschiedenis en Kunst*.

Hoofdpstkantoor Groningen

Voor het bouwen van het nieuwe postkantoor van Groningen werd een terrein gevonden aan de Munnekeholm op de plaats van het vroegere West-Indische Huis, dat sinds de opheffing van de West-Indische Compagnie in 1791 in 1809 in gebruik was genomen als ziekenhuis (afb. 5). Dit terrein kwam vrij nadat in 1903 het nieuwe Algemeen Provinciaal, Stads- en Academisch Ziekenhuis (nu Universitair Medisch Centrum Groningen) aan de Oostersingel in gebruik werd genomen. Op het terrein, dat na de sloop van de gebouwen vrij kwam, was genoeg plaats voor een royaal gebouw. Omdat in 1906 de NBTM aan de directeur-generaal van PTT verzocht om ook lokalen ter beschikking te krijgen in het nieuwe postkantoor, werd het naastgelegen Cremergasthuis aan de Schuitemakersstraat eveneens aangekocht en bij het bouwterrein gevoegd.

Het ontwerp van het al in 1904 gebouwde postkantoor van Apeldoorn werd als uitgangspunt genomen, dat vooral in grootte voor Groningen werd aangepast. In feite is er dus sprake van een standaardontwerp. In de reeks van de vele door

Afb. 5. Tekening van het Aduardergasthuis en het West-Indisch huis, locatie Munnekeholm/Reitemakersrijge, getekend naar de kaart van E. uit omstreeks 1643 door dr. W.J. Koppius.

Foto: collectie RHC Groninger Archieven.

Peters ontworpen gebouwen voor de Staat neemt het Groningse postkantoor eigenlijk architectonisch geen bijzondere plaats in, zeker niet in vergelijking met het Hoofdpostkantoor van Amsterdam (1899), dat in zijn geledingen en de plastische vormgeving aan de gevels en de vele torenachtige versieringen als een van de topwerken van Peters mag worden genoemd.

De representatieve gevels van het Groningse postkantoor bevinden zich langs de Munnekeholm en de Schuitemakersstraat. Ze zijn opgetrokken uit rode baksteen op een plint van blauwe klinkers. Daar waar sprake is van ornamentiek, is deze uitgevoerd in hardsteen voor de plint en Bentheimer zandsteen voor de opgaande gevels. De uit het zicht gekeerde gevels zijn sober en doelmatig uitgevoerd. De bouwdelen zijn in carré rond een binnenplaats geplaatst, die door een glazen lichtkap is overdekt. Deze binnenplaats doet dienst als publiekshal. De buitenste gevels zijn ontworpen in de voor Peters karakteristieke neorenaissancestijl. De hoek op de Munnekeholm en Schuitemakersstraat heeft twee opgaande gevels met toppen met op de verdieping een opvallende overhoekse erker. Deze erker wordt ondersteund met grove zandstenen consoles, die rijk bewerkt zijn met symbolen uit het post- en telegraafgebeuren; ook is het stichtingsjaar 1908 aangebracht. Onder de erker bevindt zich de publieksingang met een ronde vestibule die is afgedekt met een koepelgewelf. De gevels langs de beide straten zijn opgedeeld in traveeën tussen lisenen; de gevel langs de Munnekeholm heeft acht traveeën, die aan de Schuitemakersstraat vier. De traveeën hebben op de begane grond driedelige vensters en op de verdieping twee, die speels gekoppeld zijn met segmentbogen. De gevels staan op een plint van blauwe trasraamklinkers, waarin de keldervensters zijn opgenomen. Aan de einden van de lange gevels bevinden zich afsluitende risalisende gevels met toppen. Op de daken boven de beide langsgevels zijn gemetselde topgevels aangebracht met ertussen houten dakkapellen.

Bijzonder is dat het postkantoor een houten toren had, in de vorm van een peervormige open achzijdige bekroning. De toren stak ongeveer twintig meter boven het dak uit en had als functie het binnenleiden van de talrijke luchtlijnen

Afb. 6. Tekening (circa 1909) van het nieuwe postkantoor aan de Munnekeholm. Foto: collectie Dienst RO/EZ.

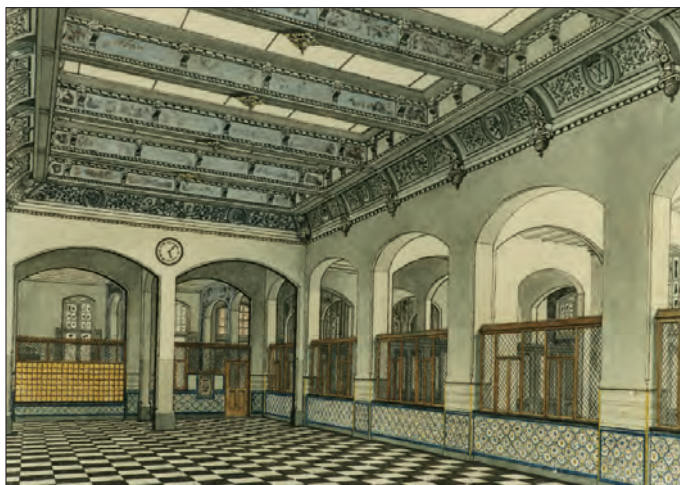
uit alle richtingen van de stad. In de openingen waren hiervoor witte porseleinen isolatoren aangebracht, waaraan de lijnen waren bevestigd voordat ze naar binnen werden gevoerd (afb. 6).

De tekeningen bij de bouw aanvraag geven informatie over het aanvankelijke functioneren van het post- en telegraafbedrijf. Op de begane grond rond de grote publiekshal, op de tekeningen Wachtzaal genoemd, bevonden zich de vele publieksloketten voor de *Verzekering-spaarbank*, *Quitantieen*, *Postwissels*, *Pakketpost*, *Frankering*, *Telefooncellen* en een *Kluis*.

Tussen de openingen met scheibogen bevonden zich de publieksloketten. De balies waren aan de voorzijden voorzien van fraai geornamenteerde tegels, de bladen waren van hardsteen. IJzeren hekken zorgden voor de afscheiding van de publiekruimte en de kantoren. Ook was een plaats ingeruimd voor een brievenbus, samengesteld uit tegels die waren vervaardigd bij atelier Rozenburg (afb. 7). De vloer was belegd met tegels, afwisselend in hardsteen en marmer (afb. 8).

Afb. 7. Rozenburg-brievenbus naar een ontwerp (circa 1907) van rijksbouwmeester C.H. Peters uit het voormalige interieur van het postkantoor. Foto: collectie Museum voor Communicatie, 's-Gravenhage.

Afb. 8. Tekening (circa 1909) van de publiekshal van het nieuwe postkantoor met rechtsonder de klok de plaats van de brievenbussen. Foto: collectie Dienst RO/EZ.

Een vertrek voor de telegrambestellers met voor de aan- en afvoer van poststukken een los- en laadplaats op het aangrenzende terrein was uiteraard een belangrijke ruimte binnen het gebouw. Op de verdieping in de hoek boven de hoofdingang was aanvankelijk een dienstwoning voor de directeur, die kon beschikken over een ruime erkerkamer, een kamer *en suite*, een keuken, een badkamer en drie overige kamers. De entree naar de woning bevond zich direct naast de hoofdtoegang in de naastgelegen gevel langs de Munnekeholm. De ingangen voor het personeel bevonden zich op de uiteinden van de gevels. De overige ruimte op de verdieping werd ingenomen door een machineruimte, een accumulatorenruimte, materieelruimte en ruimte voor werklieden. Een grote ruimte was beschikbaar voor de zogenaamde *crossconnections*, de telefonistenzaal. In deze zaal was het hart van de Groningse telecommunicatie opgesteld: lange rijen toestellen met snoeren en stekkers, waarmee de verbindingen tussen de abonnees tot stand werden gebracht (afb. 9).

Afb. 9. De telefonistenzaal; achter de toestellen brengen de telefonistes de verbindingen tussen de abonnees handmatig tot stand, 1942. Foto: collectie Museum voor Communicatie.

De ontwikkeling van de telefonie en telegrafie maakte het uiteindelijk noodzakelijk dat het telefoonverkeer werd geautomatiseerd. Dit leidt in 1937 tot een uitbreiding met nieuwbouw naar een ontwerp van de Rijksgebouwendienst langs de Schuitemakersstraat. Het nieuwe gebouw herbergt een machinekamer, accu-ruimte, een ruimte voor hoofdverdelers en een automatenruimte.

Ook het bestaande gebouw ontkomt niet aan een verbouwing, hoewel het publiek hiervan nauwelijks iets ziet. Alleen de aansluiting tussen oud en nieuw wijzigt de eindgevel aan de Schuitemakersstraat aanzienlijk. De gevels aan de binnenplaats worden opgetrokken omdat de zolders worden verbouwd tot kantoren. Alle vertrekken op de verdiepingen worden nu in gebruik genomen als kantoren ten behoeve van de telefoondienst. Vanwege voortdurend ruimtegebrek vinden er in de volgende jaren talrijke incidentele verbouwingen plaats. Als gevolg van de steeds uitbreidende telefoondienst wordt tussen 1957 en 1959 aan de Reitemakersrijge een geheel nieuw kantoorgebouw gebouwd naar een ontwerp van het architectenbureau Oom en Kuipers in samenwerking met rijksbouwmeester ir. G. Friedhoff.

Toekomstperspectief

Eind 2004 wordt bekend dat woningcorporatie In het postkantoor aan de Munnekeholm heeft gekocht van de onroerendgoedmaatschappij van KPN Telecom. Deze transactie past in een reeks van verkopen van postkantoren over het gehele land. De woningcorporatie verhuurt de begane grond aan Postkantoren BV, die voorlopig hier de loketten blijft exploiteren. De verdiepingen van het postkantoor heeft In ingericht voor studentenbewoning. Door de vele verbouwingen en het feit dat de verdiepingen uitsluitend utilitair zijn gebruikt, was het mogelijk zonder grote aanpassingen deze voorzieningen aan te brengen. De onderhoudstoestand van het gebouw bleek echter verre van ideaal en moest met een investering van ongeveer een miljoen euro op een aanvaardbaar peil worden gebracht. Inmiddels is bekend gemaakt dat landelijk alle postkantoren zullen worden gesloten.

Maar hiermee komt aan het verhaal nog geen eind. KPN Telecom heeft namelijk aangekondigd dat alle gebouwen voor telecommunicatie binnen afzienbare tijd zullen worden afgestoten. Dit betekent dat het telecomgebouw aan de Schuitemakersstraat en het grote kantoorgebouw aan de Reitemakersrijge hun functies zullen gaan verliezen. Daarmee komt uiteindelijk een eind aan honderd jaar telecommunicatie in dit deel van de stad.

Literatuur

- Duijvendak, M. en B. de Vries (red.), *Stad van het Noorden, Groningen in de twintigste eeuw*. Assen, 2003.
- Formsma, W.J. (red.), *Historie van Groningen Stad en Land*. Groningen, 1976.
- Peet, C. van der en G. Steenmeijer (red.), *De Rijksbouwmeesters, twee eeuwen architectuur van de Rijksgebouwendienst en haar voorgangers*. Rotterdam, 1995.
- Peters, C.H., *Oud Groningen Stad en Lande*. Groningen/'s Gravenhage, 1921.
- Pottgießer, H., *Sicher auf Schienen. Fragen zur Sicherheitsstrategie der Eisenbahn von 1825 bis heute*. Basel, 1988.
- Schuitema Meijer, A.T., *Album van Groningen 1750-1880*. Groningen, 1976.
- Tillema, J.A.C., *Schetsen uit de geschiedenis van de Monumentenzorg in Nederland*. 's-Gravenhage, 1975.